

RÓMAIAK A SZAHARÁBAN

A „SÓ- ÉS RABSZOLGAÚT” MŰKÖDÉSE A CSÁSZÁRKORBAN

GRÜLL TIBOR

Időszámításunk első századára Róma olyan világbirodalommá nőtte ki magát, amely – legalábbis politikusainak állítása szerint – az „egész lakott világot” magában foglalta. A rómaiak képzeletében a mindhárom földrészre kiterjedő *imperiumot* tengerek, széles folyamok és meredek hegyláncok választották el a barbárok lakta, jóformán lakhatatlannak tartott peremterületektől; s ahol nem voltak természetes határok, ott építettek: gondoljunk csak a Hadrianus által emeltetett falra Britanniában. A valóság persze egészen másként festett. Miközben a római földrajzi szakírók tudatosan alábecsülték a meg nem hódított *Barbaricum* területét, a császárok folyamatosan igyekeztek felderítő expedíciókkal kikutatni a „lakott világ” valós határait. A kereskedők persze nemegyszer megelőzték őket ebben – hiszen, ahogyan az angol mondás tartja: „flags follow trade”. Római felfedezők, vállalkozók, katonai expedíciók nemcsak India, Srí Lanka, Kína területére jutottak el, hanem a Szahara homoktengerének is neki-vágtak. Lássuk, milyen sikerrel.

Róma és a szaharai térség kereskedelmi kapcsolatait illetően a 20. században nagyjából két – egymással szöges ellentétben álló – irányzat rajzolódott ki az ókortudományban. Az egyik vélemény szerint ez a kapcsolat kizárólag luxuscikkek (elefántcsont, állatbőrök, élő állatok) alkalmi behozatalára szorítkozott, de arany és rabszolga nem érkezett jelentős mennyiségben a Római Birodalom területére (Rostovtzeff, 1926: II. 335-339; Law, 1967; Swanson, 1975 stb.). Ezt az elképzelést látszottak megerősíteni azok a kutatások, melyek szerint állandó karavánkereskedelem csak a középkorban, az arab hódítást követően alakult ki a Szaharában. Az elő-szaharai térségben az 1990-es évektől megélnéknélő régészeti tevékenység nyomán egyes kutatók azonban éppen ellenkező eredményre jutottak. Különösen a líbiai Fezzán-fennsíkon végzett intenzív feltárások, amelyeket David Mattingly (University of Oxford) az ókori *Garama* környékén, valamint Mario Liverani (Sapienza – Università di Roma) Ghatban folytatott, hívták fel a figyelmet arra, hogy a mediterrán térség és a Szahara kereskedelmi kapcsolatai igen intenzívekké váltak a római korban (Wilson, 2012: 410).

Egyes elképzelések szerint a rómaiak számára pusztán katonai jelentőséggel bírt a Fezzán-fennsík és az attól délebbre fekvő szaharai terület feletti befolyás

megszerzése (Swanson, 1975). A rómaiak szaharai és szubszaharai expedícióiról fennmaradt gyér számú irodalmi forrás valóban mintha ezt a képet támasztaná alá. Augustus már uralkodása elején is szorgalmazta a déli irányú terjeszkedést, amely feladat – úgy tűnik – a mindenkori egyiptomi kormányzókra hárult. Gondoljunk csak L. Aelius Gallus lényegében sikertelen dél-arábiai expedíciójára, vagy P. Petronius nem sokkal érdeműsőbb etiópiai vállalkozására. A katonai expedíciók közül legsikeresebbnek L. Cornelius Balbus hadjárata bizonyult, aki i. e. 21–20-ban Africa tartomány *proconsulaként* már harcolt a garamantok ellen, sőt azok fővárosát, Garamát is elfoglalta, s ezért Augustus diadalmenettel jutalmazta. (A császárkorban ő volt az utolsó, nem a császári családhoz tartozó személy, akinek *pompa triumphalis*-t, vagyis diadalmenetet engedélyeztek.) Idősebb Plinius enciklopédiájában mindazokat a helyeket felsorolja, amelyeket Balbus útja során elfoglalt (*Naturalis historia* V. 36–37). Ezek közül több a Numidia déli részén – vagyis a római *limestől* nem túl távol – lakó *gaetulus* törzs területén található, de Henri Lhote azt is felvetette, hogy Balbus a Fezzán-fennsíkon túlra is behatolt, és egészen a Niger-folyóig jutott. A Plinius listáján szereplő *Alasi* helynevet Lhote az Ilesi berber névvel (ma Fort Polignac/Illizi, Algéria); a *Balsa* nevet a Hoggarban fekvő Abalessával; míg a *Dasibari* folyónevet a Niger szongáj elnevezésével azonosította (Da Isa Bari, „Da nagy folyója”) (Lhote, 1954). A kutatók többsége azonban ezeket a névazonosításokat nem fogadja el, és nem tartja valószínűnek, hogy Balbus ilyen messze délre jutott volna. Valamikor Augustus vagy Tiberius korában a neves szenátor, P. Sulpicius Quirinus újból vereséget mért a garamantok és a Cyrenaicában élő marmaridák szövetségére (Florus II. 31). A garamantok támogatták a berber musulamius-törzshöz tartozó Tacfarinas felkelését is (i. sz. 15–24) – 22-ben például a gazdag tengerparti városra, Leptis Magnára is lecsaptak (Tacitus, *Évkönyvek* III. 74) –, de annak veresége után küldöttséget menesztettek Rómába, hogy békét kérje-

nek a szenátustól (Tacitus, *Évkönyvek* IV. 26). A szerződést azonban eszük ágában nem volt betartani: továbbra is folytatták rabló életmódjukat („fékezhetetlen és a szomszédok kifosztására mindig kapható törzs” – mondja róluk Tacitus: *Korunk története* IV. 50). A geográfus Ptolemiosz adatai szerint az 1. század végén egy bizonyos Septimius Flaccus „Lybiából indult útnak és három hónapi utazás után jutott el az etiópokhoz a garamantok országától délre”; Iulius Maternus pedig a garamantok királyával együtt utazott négy hónapig, és együtt érték el „Agasimba országot, ahol az orrszarvúak tanyáznak” – ami egyes magyarázók szerint a Kongó vidékére, vagy esetleg a Csád-tó környékére vonatkozik (Swanson, 1975: 600).

A Szaharán átvezető utak közül kettőt már az i. e. 5. században Hérodotosz is megnevezett (*Görög-perzsa háborúk* IV. 181-185). Az első ÉNy–DK-i irányba tartott a Nílus-völgyi Thébából a Fezzán-fennsíkra, a Nyugati-Sivatag oázisain keresztül (Kharga, Dakhla, Farafra, Baharia), majd a Marmarica-mélyföldön haladt keresztül (Siwa, Jarabub, Jalo, Augila). Hérodotosz szerint a mai Fezzán környékére érve már nehezebb állomáshelyeket meghatározni. Egyes kutatók szerint az út egészen a Niger-folyóig folytatódott tovább (Liverani, 2000). Hérodotosz ugyancsak beszél egy harminc napos sivatagi útról, amely a garamantoktól vezet a „lótuszevők” földjére, amely a Kis-Szirtisz-öböl egyik félszigetén található. Az ókori földrajzi irodalom a Homérosztól ismert „lótuszevőket” a mai Tunéziához tartozó Djerba szigetére, vagy az annak közelében található Zarzis-fokra lokalizálta (Sztrabón, *Geógraphika* I. 2.17. C 25). Ez az út tehát a Fezzánt kötötte össze a római kori *Tripolitania* (a mai Líbia) partvidékével. A kora-principátuskori expedícióknak köszönhetően a rómaiak földrajzi írók ismerete is jelentősen megnőtt a Szahara térségével kapcsolatban. Plinius egyhelyütt megemlíti a *Syrtis minor*tól (Gabes-öböl) a „széles sivatagon át” (Keleti-Nagy-Erg) a garamantokig vezető utat (*Naturalis historia* V. 26). Sokkal pontosabb annak az útnak a leírása, amely a „nyugat felől sivataggal körülvett” *Syrtis maior*tól (Sirte-öböl) az onnan tizenkét napi járóföldre fekvő – de máskülönben nem ismert – *Amantes* néphez vezet a Keleti-Nagy-Erg keleti szélé mentén (*Naturalis historia* V. 34-36). Az *Amantes*-törzstől délnyugati irányban hétnapi út vezet a „barlanglakó” troglüditákig, akiktől a rómaiak drágaköveket vásárolnak. Ez a helyszín minden bizonnyal a Tassili n’Ajjjer-rel (berberjelentése: „a folyókfennsíkja”) azonos.

A Fezzántól más utak is vezettek a Földközi-tenger partjáig, mint a Hérodotosz által említett második útvonal. Az egyik a Jofraoázisokon keresztül (Hun, Waddan, Sokna) tartott északra egészen Leptis Magnáig; az i. sz. 202-ben épített *Gholaia* (Bu Njem) katonai erőd éppen ezen az úton helyezkedett el (Rebuffat, 2000). Az erődben felfedezett osztrakonok tanúsága szerint a katonák a „teveistállók” (*stationes camellariorum*) működtetéséért is felelősek voltak (Marichal, 1992; Rebuffat, 2004: 248-251). Az 1. század végén egy rövidebb utat is feltártak, amely Brakból vezetett Ghariat el-Gharbia oázison keresztül *Oeába* (Tripoli). Valószínűleg ezt az utat nevezte Plinius „a köfej mellett elhaladó”-nak (*praeter caput saxi, Naturalis historia* V. 38). Az utak régészeti meghatározása igen nehéz, mivel eddig csak nagyon kevés kutatás történt ebben a témában. Mindenesetre eddig csak nagyon kevés klasszikus kori görög anyag került elő a Szaharában, mint ahogyan igen kevés szaharai eredetű leletet találtak Cyrenaicában és a pun településeken, ami gyér kereskedelmi kapcsolatokra utal. Az i. e. 3–2. században a pun kerámia mennyisége növekszik a garamantok településein a Wadi al-Ajal völgyében, de az import kerámia igazán csak a római kereskedelem kiépülésével válik meghatározóvá. A kereskedelmi kapcsolatok intenzitásának növekedését mutatja a Dél-Algériában (Timissao környékén) felfedezett 30 x 30 cm-es latin nyelvű (!) felirat, amely – ha minden igaz – egy vízfelvevő-hely (*lacus*) után nyomozó Tiberius Quintinius nevű személyt említ (AE 1990, 1028). A felirat azon az útvonalon került elő, amely a Niger partján fekvő kereskedelmi központot, Gaót kötötte össze az Adrar, az Ahaggar és a Tassili n-Ajjer fennsíkjain áthaladva Lepcis Magnával. A helyszínen talált római pénzek is arról vallanak, hogy nem csupán egy a Mediterráneum vidékéről erre tévedt magányos

✓ Foggara a Líbiai-sivatagban. Forrás: George Steinmetz, www.georgsteinmetz.com

utazó járhatott errefelé (Rebuffat, 2004: 243, 253-257). Gaóban egyébként az i. sz. 200–600 közötti időszakból került elő legtöbb nyoma a transz-szaharai kereskedelemnek (Insoll, 1997).

A római világból az i. sz. 1. századtól elég nagy mennyiségben a garamantokhoz érkező importcikkek természetesen a Fezzán-fennsíkon élő bennszülöttek életére is visszahatottak. Ez a hatás nemcsak a változatosabb étkezésben nyilvánult meg – a bor, az olaj és a halszós is megjelent az étlapon –, hanem a tárgyi kultúrában is, hiszen az itteniek a terrakotta- és üvegedények széles választékát használták. Ráadásul a régészeti kutatások alapján azt is elmondhatjuk, hogy nemcsak a garamantok elitje élt ezekkel a javakkal, hanem a társadalom legszélesebb köre is, és nemcsak a fővárosban (*Garama*), hanem a kis településeken is megtaláljuk az importárúk nyomait. Természetesen nemcsak árukat, hanem technológiákat is importáltak: már jóval a rómaiak megjelenése előtt, Egyiptomból vették át a *shaduf* néven ismert – a mi gémeskutunkhoz hasonló – vízkiemelési technikát, valamint a széltében alkalmazott földalatti öntözőcsatornákat (*foggara*) (Wilson, 2003). A római korban vették át a kézi őrlőmalmot, a *hypocaustumot*, az üreges fali téglákat (*fistulae*) és a láncnehezékes szövőszéket, amelynek nehezékeit Aghram Nadarif oázisban találták meg (Wilson, 2012: 420, 428). Plinius, aki 70 körül írta meg enciklopédiáját, még csak a *carabunculus* néven ismert vörösesbarna színű féldrágakövet (kalcedon) említette, mint a garamantok legismertebb exportcikkét (*Naturalis historia* V. 34). Az 1. század vége és a 4. század eleje között azonban olyan nagy mértékben nőtt meg a mediterrán térségből származó export a garamantoknál, hogy ezt aligha fizethették ki csupán a kalcedon exportjával. A *foggarák* alkalmazása lehetővé tette az intenzív mezőgazdálkodást, ami első-

✓ *Foggarával öntözött oázis Libiában. Forrás: George Steinmetz, www.georgsteinmetz.com*

sorban olíva, de kisebb mértékben búza és árpa termesztését is jelentette. 1979 és 1989 között az UNESCO Libyan Valleys Survey kutatásai a Wadi Sofeggin és Zem Zem környékén vizsgálták az ókori mezőgazdasági termelés rendszerét. Kiderült, hogy a jelenleg rendkívül száraz, sivatagos területen a *foggarák* és a wadikba épített gátak és falak révén ciszternákba terelt víz segítségével virágzó földművelést (floodwater farming) folytattak: főként gyümölcsféléket, zöldséget, olívát, szőlőt, pusztáciát és mandulát termesztettek (Barker et al., 1996). Ezeket a terményeket részben a *limes Africanus* mentén állomásozó katonaság körében értékesítették, részben a mediterrán kikötőkbe exportálták. A sivatagi mezőgazdálkodás csúcscorszakát a 2–4. század jelentette, amiről a garamantok előkelőségeinek pazar kivitelű mauzóleumai máig beszédesen tanúskodnak (Mattingly–Edwards, 2003: 187–217). Sőt, a ghirzai (Bani Walid, Líbia) templomok és mauzóleumok némelyikén domboorművekbe faragott mezőgazdasági jeleneteket is láthatunk (Brogan–Smith, 1984). A garamantok azonban nemcsak élelmiszernövényeket (búza, árpa, köles, szorgum stb.), gyümölcsöt (datolya, füge, dinnye, olaj, mandula, gránátalma stb.), hanem fűszer- és haszonnövényeket (koriander, mák, szezám, len stb.) is termesztettek rafinált öntözőrendszereik segítségével. A paleobotanikai kutatások igazolták, hogy Garama 3–4. századi rétegeiben nagy mennyiségben fordul elő a gyapot (Pelling, 2008: 58–59, 64–65), amely Indiából került Egyiptomba, ahol a Nyugati-Sivatag oázisaiban (Dakhla, Kharga) termesztették, mint azt a papiruszforrások és régészeti adatok is igazolják. Az egzotikus haszonnövényt innen vitték át a karavánok nyugatra, a garamantok földjére. A gyapot nem melleleg olyan árucikk, amelynek igen jó a súly/érték aránya, és viszonylag könnyen lehet nagy távolságokra is szállítani. A garamantok temetkezéseiben talált szövetek, vetületek és szövőnehezékek arra mutatnak, hogy a 2–4. században textiliparral is számolnunk kell (Mori, 2005; Wilson, 2012: 425). Másik fontos kiviteli cikkük lehetett a nátron (szóda), amit a Garamától északra található Edeyen Ubari számos sós tavából kinyerhettek (pl. a Bahar at-Trouna, amit a 19–20. században is kiaknáztak ebből a célből). A nátront általában egy évben egyszer, júliusban „aratják”, amikor a tó visszahúzódik – modern kori feljegyzések (1944) szerint egyetlen alkalommal akár 80 tonna szódát is kinyerhettek. Bár nátront Egyiptomból, Szíriából és Makedóniából is importáltak, ennek az anyagnak az üvegyártásban és a ruhaiparban óriási felvevőpiaca volt, így kapós kereskedelmi cikknek számított. A só évszázadok óta szintén fontos kiviteli cikknek számított, amit a Szaharából és a Niger vidékéről részben a Mediterráneumba, részben Fekete-Afrikába szállítottak (McDougall, 1992). *Garama* városától keletre a Wadi al-Ajal kiszáradt sós tavaiból lehetett sót kinyerni, s a közeli Tuwash-tó szélén talált sótelepek, amelyek a *foggarákkal* egyidősek, szintén arra utalnak, hogy a garamantok sóelőállításal is foglalkoztak (Mattingly–Reynolds–Dore, 2003: 359), sőt Mario Liverani merész feltételezése szerint a só a garamantok legfontosabb áruja volt a Fekete-Afrikával folytatott kereskedelemben (Liverani, 2000). Ghat és Serdeles/al-Uwaynat környékén természetes timsót is kinyertek, ami szintén egy lehetséges kereskedelmi cikk volt (Mattingly–Reynolds–Dore, 2003: 360). Ma már azt is elképzelhetőnek tartják, hogy a garamantok a búza- és árpatermesztés során

▲ Sónyérés – Retba-tó, Szenegál. Forrás: Ferdinand Reus, commons.wikimedia.org

keletkezett felesleget is exportálták, ha nem is a Mediterráneum, de a szub-szaharai térség irányába, amit sóra, timsóra és rabszolgákra cserélhettek (Wilson, 2012: 426). Kérdés, hogy a nyugat-afrikai aranyleőhelyeket (a mai Szenegál keleti, Guinea északi, Mali déli részén és Burkina Fasóban) kiaknázták-e már az ókorban (Devisse, 1993)? Timothy Garrard egy több mint harminc évvel ezelőtt megjelent cikkében numizmatikai érvekkel próbálta bizonyítani, hogy az i. sz. 3–6. század között jelentős mennyiségű arany érkezett a római, vandál, majd bizánci fennhatóság alatt álló Észak-Afrikába (Garrard, 1982). Sajnos a szaharai utak mentén eddig kevés jelét találták meg az aranykereskedelemnek: a legendás Tin Hinan (a tuaregek mítikus első királynője) sírjában Abalessában (Ahaggar-hegység, Algéria) fedeztek fel arany tárgyakat; az egyik garamant sírban (Taqallit, Wadi al-Ajal, Líbia) találtak egy aranylemezkét; és Garamában az 1960-as években folytatott ásatásokon bukkantak aranyrögökre, de ezeknek mára nyomuk veszett.

Végül térjünk ki a fekete-afrikai rabszolgakereskedelem kérdésére, amely egészen a modern korig zajlott a szaharai utakon keresztül (Wright, 2007). Már Hérodotosz is megemlítette (IV. 183), hogy a garamantok néha rajtaütnek tróglüdita szomszédaikon (ez valószínűleg a Tibesti-hegységben élőket jelenti), sőt egyesek szerint a Iulius Maternus-féle Meroé elleni

▲ Sópia – Gao, Mali. Forrás: visitgaomali.com Sókikötő – Mopti, Mali. Forrás: flickrriver.com

expedíció az 1. században, amelyben részt vett Agisymba, a garamantok királya is, szintén rabszolgavadászat lehetett (Ptolemaiosz, *Geographika* I. 8.4; Desanges. 1964). Egy fekete rabszolga ellen íródott epigramma, amit Hadrumetumban (ma Sousse, Tunézia) írtak a 3. században, „a garamantok söpredékének” (*faex Garamantorum*, *AL* 183) nevezi az illetőt, és tudunk arról, hogy Karthágóban még az 5. században is voltak fekete rabszolgák (Harper, 2011: 87-88). Mivel a *foggarák* üzemeltetése sok munkaerőt igényelt, a fekete-afrikaiak egy része bizonyosan a garamantok földalatti csatornáiban fejezte be életét, míg a többieket – a Római Birodalom területéről fennmaradt feketéket ábrázoló szobrok és domborművek tanúsága szerint – északra vitték és a kikötőkben eladták rabszolgának. A hagyományos felfogás szerint a fekete rabszolgák mindig is exotikus kisebbséget alkottak a római rabszolgatársadalomban, és Elisabeth Fentress szerint elsősorban gyermekeket szállítottak ebből a célból Rómába Afrika belső vidékeiről (Fentress, 2011). A transz-szaharai utakon északra szállított rabszolgák számát az iszlám középkorban évi 3000–5000 közé becsülik (Wright, 2007), de ennél egyrészt a jelentősebb igények, másrészt a szervezettebb kereskedelmi hálózat miatt az ókorban valószínűleg több fekete-afrikai rabszolgát adtak el a mediterrán piacokon.

A legújabb kutatások tehát igazolni látszanak az a feltételezést, hogy rómaiak Nyugat- és Közép-Afrika szubszaharai területeivel is érintkeztek. Ez(ek) az útvonal(ak) némiképp hasonlítottak a Kínába vezető Selyemúthoz, hiszen egy 5000 km széles és 2000-2500 km hosszú sivatagi területen kellett áthaladniuk; és ebben a kereskedelemben a garamantok éppen olyan közvetítő szerepet láttak el, mint Keleten a kusánok vagy a szogdok. Ennek ellenére a Szaharán átvezető karavánutakkal kapcsolatban nem alakult ki olyan metanarratíva, mint a Kínát a Közel-Kelettel összekötő kereskedelmi utak esetében, amiket röviden – és helytelenül – csak „Selyemútnak” szoktunk nevezni. Ennek okát nehéz lenne megmondani. Mindenesetre a kalandos életű és tudós Sven Hedinhez (1865–1952) és Sir Aurel Steinhez (1982–1943) hasonlóan ennek a területnek is akadt érdemes (és érdekes) kutatója Henri Lhote (1903–1991) személyében. Minden bizonnyal az is hozzájárult ehhez a viszonylagos érdektelenséghez, hogy az észak-afrikai „só- és rabszolga-

útvonalon” nem szállítottak olyan egzotikus árucikkeket, mint a kínai selyem, és nem kerültek elő olyan izgalmas leletek, mint az Ezer Buddha barlangtemplomok. A legújabb régészeti feltárások eredményeképpen azonban remény van arra, hogy végül a transz-szaharai kereskedelmi útvonal is elfoglalhatja helyét az ókori világkereskedelmi útvonalakat (Selyemút, Borostyánút, Fűszerút) leíró „nagy történelmi elbeszélések” között. ☀

Felhasznált irodalom

- Barker, G. W. W. – Gilbertson, D. D. – Hunt, C. O., Mattingly, D. J. (1996): „Romano-Libyan agriculture: integrated models”. In: G. W. W. Barker (szerk.): *Farming the Desert. The UNESCO Libyan Valleys Archaeological Survey*, Paris: UNESCO, I. 265-290.
- Brogan, O. – Smith, D. J. (1984): *Ghirza: A Libyan Settlement in the Roman Period*. Libyan Antiquities Series I. Tripoli: Department of Antiquities.
- Desanges, J. (1964): „Note sur la datation de l'expédition de Julius Maternus au pays d'Agisymba”. *Revue des Études Latines* Vol. 23, 713-725. pp.
- Devisse, J. (1993): „L'or”. In: *Vallées du Niger*, Paris: Réunion des Musées Nationaux, 344-357. pp.
- Fentress, E. W. B. (2011): „Slavers on chariots”. In: A. Dowler – E. R. Galwin (szerk.): *Money, Trade and Trade Routes in Pre-Islamic North Africa*. London: The British Museum Press, 65-71. pp.
- Garrard, T. F. (1982): „Myth and metrology: the early trans-Saharan gold trade”. *Journal of Ancient History* Vol. 2., No. 4., 443-461. pp.
- Harper, K. (2011): *Slavery in the Late Roman World, AD 275-425*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Insoll, T. (1997): „Iron Age Gao: An Archaeological Contribution”. *Journal of African History* Vol. 38., 1-30. pp.
- Law, R. C. C. (1967): „The Garamantes and Trans-Saharan Enterprise in Classical Times”. *Journal of Ancient History* Vol. 8., No. 2., 181-200. pp.
- Lhote, H. (1954): „L'expédition de Cornelius Balbus au Sahara en 9 av. J.-C. d'après le texte de Pline”. *Revue Africaine* Vol. 98., 41-83. pp.
- Liverani, M. (2000): „Salt from the Garamantes”. *Archaeology Odyssey* Vol. 3., No. 2., 20-28. pp.
- Marichal, R. (1992): *Les ostraka de Bu Njem*. Libya Antiqua Supplements 7. Tripoli: Department of Antiquities.
- Mattingly, D. – Edwards, D. (2003): „Religious and Funerary Structures”. In D. J. Mattingly (szerk.): *The Archaeology of Fazzan*. London: Society for Libyan Studies, vol. 1. 177-234. pp.
- Mattingly, D., Reynolds, T., Dore, J. (2003): „Synthesis of Human Activities in Fazzan”. In: D. J. Mattingly (szerk.): *The Archaeology of Fazzan*. London: Society for Libyan Studies, vol. 1. 327-373.
- McDougall, E. A. (1992): „Salt, Saharans, and the trans-Saharan slave trade: nineteenth century developments”. *Slavery and Abolition* Vol. 13., No. 1., 61-88. pp.
- Mori, L. (2005): „The Loom Weights”. In M. Liverani (szerk.): *Aghram Nadharif: the Barkat Oasis (Sha'abiya of Ghat, Libyan Sahara) in Garamantian Times*. Firenze: All'Insegna del Giglio, vol. II. 319-321. pp.
- Pelling, R. (2008): „Garamantian agriculture: the plant remains from Jarma, Fazzan”. *Libyan Studies* Vol. 39., 41-71. pp.
- Rebuffat, R. (2000): „L'armée romaine à Gholaiia”. In: G. Alföldy – B. Dobson – W. Eck (szerk.): *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit, Gedenkschrift für E. Birley*. Stuttgart: Franz Steiner, 227-259. pp.
- Rebuffat, R. (2004): „Les Romains et les routes caravanières africaines”. In: M. H. H. Fanta (szerk.): *Le Sahara, lien entre les peuples et les cultures. Actes du Colloque organisé à Douz du 19 au 22 décembre 2002*. Tunis: Université de Tunis El Manar, 221-260. pp.

- Rostovtzeff, M. (1926): *Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, Clarendon Press, vols. 1-2.
- Swanson, J. T. (1975): „The Myth of Trans-Saharan Trade during the Roman Era”. *International Journal of African Historical Studies* Vol. 8. No. 4., 582-600. pp.
- Wilson, A. I. (2003): „Irrigation Technologies: Foggaras, Wells and Field Systems”. In: D. J. Mattingly (szerk.): *The Archaeology of Fazzan*. London: Society for Libyan Studies, vol. 1. 235-278. pp.
- Wilson, A. I. (2012): „Saharan trade in the Roman period: short-, medium- and long-distance trade networks”. *Azania* Vol. 47. No. 4., 409-449. pp.
- Wright, J. (2007): *The Trans-Saharan Slave Trade*. London: Routledge.

A szerzőről

ókortörténész, Ph.D., habil.
egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem,
Történettudományi Intézet,
Ókortörténeti Tanszék

About the Author

Historian, Ph.D., Habil.
Associate Professor
University of Pécs,
Institute of History,
Department of Ancient History

@

grull.tibor@gmail.com

English Abstract

Romans in the Sahara - The “Salt and Slave” Trade Route in the Roman Imperial Age

Historical research of ancient Rome has been recognized for a long time that trade connections of the imperium Romanum were reaching far beyond the limes. Series of scholarly works have been dedicated to the so-called “Amber Route” (reaching the Baltic Sea), the “Silk Routes” (leading to China and the Far East), the “Spice Route” (connecting India and the Mediterranean), as well as the “Myrrh and Frankincense Route” (towards South Arabia). Meanwhile, very little research has been dedicated to the Trans-Saharan trade connections, even the mere existence of such routes having been strongly questioned by some scholars. The archaeological excavations carried out by European universities from the 1990s onwards have revealed that the Roman Empire’s trade contacts beyond the limes Africanus were just as active and important as towards the above-mentioned regions. Although the wholesale trade in gold and salt from the Niger region is as yet archaeologically unproven, by a fortuitous epigraph we are aware that even the Roman traders arrived south of the Tassili Mountains. However, the majority of African trade goods (ivory, slaves, salt, natron, cotton etc.) reached the Mediterranean port cities through the intermediary commercial activity of the Garamantians. Ever more signs indicate that there was a “Salt and Slave” trade route across the Sahara in the Roman imperial age. Unfortunately, around this route there is no successful metanarrative such as – for example – that around the “Silk Road”.